

EDICE LIMES

Peter Burke

Společnost a vědění II

Od *Encyklopedie*
k Wikipedii

NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM

Společnost a vědění II

Od Encyklopedie k Wikipedii

Peter Burke

Recenzoval:

prof. PhDr. Martin Procházka, CSc.

Z anglického originálu *A Social History of Knowledge, Volume II: From the Encyclopédie to Wikipedia*, vydaného roku 2012 nakladatelstvím Polity Press, přeložil Martin Pokorný.

This edition is published by arrangement with Polity Press Ltd., Cambridge. /
Překlad vychází se souhlasem nakladatelství Polity Press Ltd., Cambridge.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum
Praha 2024

Redakce Renata Čámská

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba a zlom DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první elektronické, podle prvního tištěného vydání
v Nakladatelství Karolinum (2013)

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Peter Burke, 2012

Translation © Martin Pokorný, 2013

ISBN 978-80-246-2046-6

ISBN 978-80-246-5881-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Tuto knihu věnuji Emmanuel College v Cambridgi
s díky za podporu mé odborné práce
po dobu více než třiceti let.

OBSAH

PODĚKOVÁNÍ	9
ÚVOD	11
PRVNÍ ČÁST: VĚDOMOSTNÍ PRAKTIKY	21
1. Shromažďování poznatků	23
2. Analýza poznatků	65
3. Šíření poznatků	107
4. Využití poznatků	135
DRUHÁ ČÁST: CENA ZA POKROK	169
5. Ztráta vědomostí	171
6. Dělení znalostí	197
TŘETÍ ČÁST: SOCIÁLNÍ HISTORIE VE TŘECH ROZMĚRECH	227
7. Geografie vědění	229
8. Sociologie vědění	267
9. Chronologie vědění	301
BIBLIOGRAFIE	335
REJSTŘÍK	375

PODĚKOVÁNÍ

Poděkovat zde chci především dvěma institucím: cambridgeské Emmanuel College, která je mým hlavním útočištěm, a londýnské Birkbeck College, kde jsem na podzim roku 2010 pohostinsky pobýval na Institute for the Humanities a mohl tu představit některá témata této knihy. Z vděčností jsem též přijal pozvání k přednáškám do Bruselu, Groningenu, Montrealu, New Yorku, Sheffieldu, Sussexu a Trondheimu. Děkuji rovněž organizátorům workshopu „The Organization of Knowledge in Victorian Britain“, který se pod záštitou CRASSH konal roku 2002 na univerzitě v Cambridgi.

Jsem též povinován díkem řadě jednotlivců. Asa Briggssová a má žena Maria Lúcia se mnou spolupracovaly na projektech k 19. a 20. století a umožnily mi překročit hranice raného novověku. Maria Lúcia a můj dlouholetý přítel Chris Stray přečetli první verzi a dodali mi mnoho cenných připomínek. Za různé podněty, povzbuzení a bibliografická upřesnění nechť můj dík přijme Filippo De Vivo, Axel Körner, Jenny Plattová a Hannu Salmiová.

ÚVOD

„Neexistuje žádná historie vědomostí,“ prohlásil roku 1993 teoretik managementu a futurolog Peter Drucker a předpověděl, že se „během následujících desetiletí“ stane významným studijním oborem.¹ V tomto případě ale vývoj jeho odhad předběhl, neboť k rozmachu zájmu o dějiny vědění a poznání už docházelo v době, kdy svůj názor pronesl: svědčí o tom knihy od odborných historiků nazvané *Vědění je moc* (1989), *Obory vědění* (1992) či *Kolonialismus a jeho poznávací formy* (1996).²

Když vznikala má *Společnost a vědění: od Gutenberga k Diderotovi* (2000), ještě jsem se domníval, že jde o individuální iniciativu, hnanou mým dlouholetým zájmem o dílo Mađara Karla Mannheima, průkopníka „sociologie“.³ Ze současné perspektivy je ale jasné, že jsem byl jen jedním z mnoha odborníků, které vědomě či nevědomě stimulovala diskuse o „vědomostní společnosti“, jež k uvedenému výroku vyprovokovala i Druckera (viz níže, str. 322). Již roku 1998 mluvili dva autoři o „boomu“ vědomostních témat⁴ a od roku 2000 tento trend ještě posílil: odráží se to nejenom v množství publikací,

¹ Drucker (1993), 30.

² Brown (1989); Ringer (1992); Cohn (1996).

³ Mannheim (1952). Srov. Kettler et al. (1984).

⁴ Davenport a Prusak (1998), ix.

ale také v badatelských programech, především (i když ne výlučně) v německé jazykové oblasti.

Knihu, kterou držíte v ruce, lze číst buď samostatně, anebo jako pokračování prvního dílu *Společnosti a vědění*. (Doufám ovšem, že v dohledné době budu moci vydat jednosvazkovou verzi pod titulem *Od Gutenberga po Google*.) Na jejím počátku stála osobní zvědavost a snaha zodpovědět otázku: „Po jakých cestách jsme dospěli do současného stavu našeho kolektivního poznání?“ Emeritace mne vysvobodila z pout profesionálních „období“ a „oborů“, a tak pro mne bylo oproti dřívějšímu snazší se této zvědavosti oddat.

Tento svazek navazuje na výklad *Od Gutenberga k Diderotovi* a poskytuje celkový přehled o proměnách světa poznání v době od osvětské *Encyklopedie* (1751–1766) po Wikipedii (2001). Hlavními tématy jsou rozmanité procesy, především kvantifikace, sekularizace, profesionalizace, specializace, demokratizace, globalizace a technologizace.

Neměli bychom ale zapomínat na protichůdné tendence. Pokud lze v mém výkladu hledat nějakou jednotící tezi, pak spočívá v upozornění na současnou existenci a vzájemný vliv protichůdných trendů a na jakousi rovnováhu protikladů, která se čas od času vyčlíví (viz níže, str. 217, 259, 305). Nacionalizace poznání jde ruku v ruce s internacionalizací, sekularizace s kontrasekularizací, profesionalizace s rozmachem amatérismu, standardizace s produkcí na objednávku, specializace s interdisciplinarností a demokratizace se snahami potlačit ji anebo omezit. Dokonce i akumulace poznání je do jisté míry vyvažována jeho ztrátou (viz 5. kapitola). Jediným trendem, u něhož se zdá, že kráčí bez odporu vpřed, je technologizace.

Historické výklady různých stránek poznání se obvykle – jak to je běžné u všech historických výkladů – píší v kontextu určitého národa a výsledky, jichž představitelé tohoto národa dosáhli, pak u čtenářů vyvolávají přehnané představy. Vezměme si výpravy k zemskému pólu: Britům se vybaví Robert Scott a Ernest Shackleton, Američanům Robert Peary, Rusům Otto Šmidt, Norům Fridtjof Nansen a Roald Amundsen, Švédům Alfred Nathorst, Finům Adolf Nordenskiöld a Dánům a obyvatelům Grónska Knud Rasmussen.⁵

⁵ K průzkumu Arktiky viz Bravo a Sörlin (2002).

Tato studie chce národní jednostrannosti vyrovnat a zaujímá explicitně srovnávací stanovisko.

Kniha se zaměřuje na globální Západ. Snažím se ovšem nezůstat fixován na „velkou pětku“ (tedy Velkou Británií, Francií, Německo, Rusko a Spojené státy) a vtáhnout do hry alespoň občas také zbytek Evropy i Latinskou Ameriku. Například malé Nizozemí vyprodukovalo značný počet studií k historii vlastních vědomostí: koloniálního poznání, vědy, muzeí a tak dále.⁶

K různým stránkám zde probíraného ohromného tématu vyšla řada vynikajících monografií a zvláště to platí o historii vědy. Většina těchto knih se omezuje na dějiny jedné akademické disciplíny. Podobně jako u národních hranic se opět snažím překročit meze disciplín a zaujímám komparativní přístup. Předkládám zde pokus o obecnou syntézu, jakýsi destilát anebo – řečeno slovy jiného historika – „vyplenění, nové aranžmá a občasnou revizi práce [mých] kolegů“.⁷ K úkolu též patří ucpávání děr, neboť některým tématům se dostalo mnohem menší odborné pozornosti, a také rýsování spojnic mezi směrem vývoje na různých místech a v různých oborech.

Cílem je nabídnout celkový obrázek, takřka panorama, jaké specialistům obvykle uniká, zahrnující mimo jiné i obecný popis samotného procesu specializace. Toto panorama období 1750–2000 bude vymezováno kontrastem k období raného novověku (tedy přibližně rokům 1450–1750), kterému jsem se věnoval po většinu své akademické dráhy. Nezapomeneme ale na kontinuitu mezi oběma periodami, kam mimo jiné patří povědomí o – řečeno současným jazykem – „informačním přetížení“.⁸ Rád bych podnítil dialog mezi dvěma typy badatelů, kteří jsou ve vzájemném kontaktu jen vzácně, totiž mezi historiky raného a pozdního novověku.⁹

Kniha se v anglickém originále nazývá „sociální historie poznání“, a to ihned vyvolává dvě otázky, které je nutno úvodem probrat. Co je to sociální historie? A co je to vědění?

⁶ Otterspeer (1989); Berkel et al. (1999); Jong (2004).

⁷ Pickstone (2000), 21.

⁸ Blair (2010), 1–10.

⁹ Srov. Konvitz (1987); Brown (1989); Waquet (2003, 2008).

SOCIÁLNÍ HISTORIE V PLURÁLU

Adjektivum „sociální“ je samozřejmě ošemetné. Zde jím chci především odlišit následující výklad od obecně kulturní či intelektuální historie příslušného období.

Individuální myslitelé, jejichž jména dominují výkladům intelektuálních dějin, se na následujících stranách samozřejmě objeví také: nepochybně zanechali zásadní stopu a v knize jich zmíníme skoro osm set, pro některé čtenáře možná až příliš mnoho; je to však jistá protiváha k beztvárné abstrakci obecně pojatých trendů. Hlavními protagonisty této studie však jsou „skupinová nositelé vědění“, jak se odborně říká v sociologii, tedy především (ač ne výlučně) skupinky s přímým osobním kontaktem, a „institucionální producenti vědění“, chápání jako skupiny lidí, kteří se pravidelně scházejí ve snaze o společný cíl a s ohledem na pravidla, která vytyčují odlišné společenské role – od biskupa po profesora a od předsedy vlády po manažera velké firmy.¹⁰

Zatímco polský sociolog Florian Znaniecki psal o „společenské úloze nositele vědění“, tématem následujícího textu bude rozmanitost společenských rolí různých nositelů vědění a poznání, rolí vytyčených institucemi, jako jsou univerzity, knihovny, muzea, think-tanky, učené společnosti a vědecká periodika. Probereme také procesy, jež vůbec vedou k institucionalizaci.¹¹

Myšlenky nás budou zajímat také – bez nich by se institucím vůbec nedalo porozumět –, avšak přednost dostane jejich vnější, nikoli vnitřní historie a jejich intelektuální prostředí, nikoli problémy, na něž jsou odpověďmi. Princetonský Institute of Advanced Study, na kterém kdysi pracoval i Albert Einstein, nás například bude zajímat více než dopad Einsteinovy teorie relativity a kritika, s níž Edward Thompson zaútočil na University of Warwick, nás bude zajímat více než jeho průzkumy vzniku anglické dělnické třídy.

Budeme se též věnovat skupinkám v přímém kontaktu, ať už jde o spolupracovníky, nebo o konkurenty: právě podobné skupinky totiž často vykonávají práci, pod kterou se pak podepíše jednotlivec. Přes přetrvávající mýtus hrdinského cestovatele byly „aktivním

¹⁰ Rueschemeyer a Skocpol (1996), 3.

¹¹ Znaniecki (1940); McNeely a Wolverton (2008); McNeely (2009); Thackray a Merton (1972), 473.

vykonavatelem výzkumných cest“ už od konce 19. století, ne-li dříve, „skupiny, a ne jednotlivci“. ¹² Stejně tak byl v příslušné době laboratorní výzkum stále zřetelněji vykonáván týmy spolupracovníků.

Následující výklad je zkrátka společenskou historií v podobném smyslu jako již dostupné společenské historie archeologie, antropologie, kartografie či medicíny. ¹³ Obě určení ale lze i prohodit a knihu označit za historickou sociologii poznání: stejně jako u sociologů se tu zdůrazňuje fakt, že vědění je ukotvené v situaci, zatímco tradiční pohled učenice a vědce líčí jako odtržené od světa a uzavřené v laboratořích, observatořích, knihovnách a jiných věžích ze slonoviny. K poklidné práci sice učenici nepochybně potřebují „vlastní pokoj“, ale tato izolace je jen relativní. Do laboratoře si s sebou berou celý svět včetně politiky a výsledky jejich výzkumu jsou často využity pro světské potřeby (viz 4. kapitola).

Dalo by se tedy mluvit o „politické historii poznání“ (a takto se skutečně nazývá jedna z kapitol), nebýt skutečnosti, že můj cíl tu je širší a adjektivum „společenská“ slouží jako zastřešující termín, který vedle historie společnosti v užším slova smyslu zahrnuje i hospodářské a politické dějiny. Jinou možností byl název „historická ekologie poznání“: klíčovým tématem tu je totiž zápas o zdroje, vzájemná diferenciaci a existence vhodného životního prostředí pro různé druhy institucí, oborů a badatelů, například encyklopedického, „renesančního“ vzdělance (viz níže, str. 199 nn.). ¹⁴

Třetí možností byl název „kulturní historie poznání“. Obrat „vědomostní kultury“ (či „epistemické kultury“, německy *Wissenskulturen*) je stále běžnější a o jeho užitku není pochyb, neboť posiluje povědomí o pluralitě fenoménu poznání. ¹⁵ Následující výklad se často věnuje praktikám typu pozorování, pořizování map či vedení zápisků, a tyto praktiky lze rovnou měrou označit za kulturní i společenské. Zdá se mi však, že důraz kladený na instituce vyžaduje adjektivum „společenská“, jehož další předností je, že evokuje tradici sociologie poznání, teď již skoro sto let starou.

¹² Fabian (2000), 25.

¹³ Hudson (1981); Kuklick (1993); Harley (2001); Lane (2001). Srov. Ringer (2000).

¹⁴ Oleson a Voss (1979), 440–55.

¹⁵ Knorr-Cetina (1999).